

Tadqiqot **uz**

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

**31 MAY
№28**

CONFERENCES.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 28-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
3-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
28-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-3**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
28-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-3**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 28-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 май 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 26 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛANIШЛАР

1. Meliboyeva Madina Rasulovna

MUHAMMAD RAHIMXON II DAVRIDA XIVA XONLIGIDA ILM FAN RAVNAQI 7

2. Zaydinov Inomjon Isomiddinovich

O'QUVCHI-YOSHLARGA VATANIMIZ TARIXINI O'RGATISHNING AHAMIYATI 9

3. Matchonova Laylo

TARIX O'QITISH METODLARI 11

4. Xodjiyeva Aziza Asadovna

SHARQ QO'LYOZMALARI VA ULARNING AHAMIYATI 13

5. Abdullayeva Manzura Sultanovna

TARIX DARSLARIDA QIZIQARLI O'YINLI USULLARDAN FOYDALANISH 15

6. Tureeva Гулсара Арисовна, Гулимбетова А

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АРҚА РАЙОНЛАРЫ

ГИДРОТОПОНИМЛЕРИ ТАРИЙХЫНАН 16

7. Солиева Мухтарамхон

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ КИЧИК СЕКТАЛАРНИНГ ФАОЛИЯТИ 19

8. Aslonov G'ułomjon Xo'jayevich

O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXINI O'RGANISHNING AMALIY

AHAMIYATI 20

9. Ro'ziyeva Muxayyo Ashurovna

UMUMIY O'RTA TA'LIM TARIX DARSLIKLARIDA DAVRLASHTIRISHNING

O'ZIGA XOS TOMONLARI 22

10. Quvatova Madina Komilovna

O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXINI DAVRLASHTIRISH 24

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

MUHAMMAD RAHIMXON II DAVRIDA XIVA XONLIGIDA ILM FAN RAVNAQI

Meliboyeva Madina Rasulovna

Sirdaryo viloyati Mirzaobod
tumani 12-sonli umumta'lim maktabi
tarix fani o'qituvchisi
Tel:+99890403-14-98

Annotatsiya: Ushbu maqolada Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligida ilm –fanga bo'lgan etibor, manaviy-marifiy sohada amalga oshirgan ishlari to'g'risida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Feruz, Ogahiy, toshbosma, "Bayozi Feruz", "Tanbur chizig'i",

Feruz-Muhammad Rahimxon II XIX asrning 2-yarmi –XX asr boshlarida o'zbek adabiyotida o'ziga munosib o'ringa ega bo'lgan allomalardan biridir.U shoir, musiqashunos, davlat arbobi va hukmdor edi. Muhammad Rahim 1844-yilda Xivada, Said Muhammad oilasida tavallud topdi.U boshlang'ich ma'lumotni xususiy muallimdan oladi, biroz muddat madrasada tahsil ko'radi, davlat, huquq, ilmini esa unga zamonasining yirik huquqshunos olimlari o'rgatadilar.

Ogahiy Muhammad Rahimga ustozlik qiladi, unga she'riyat sirlarini o'rgatadi,tarixdan, tarjima ilmidan saboq berdi.Al-Xorazmiy, Beruniy, Mahmud Zamashshariy, Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud kabi buyuk alommalar haqida dastlab Ogahiydan dars eshitdi.Keyinchalik esa ularning ijodiy meroslarini to'plashga kirishib, Pahlavon Mahmud ruboilalaridan bir kitob tartib etdi.

Muhammad Rahim 1863-yilda otasi Sayid Muhammadxon vafot etgandan keyin, uning o'mniga Xiva xonligi taxtiga o'tirdi.

Muhammad Rahim yoshligidan adabiyotga havas qo'ydi.Alisher Navoiy , Munis, Ogahiy, Komil singari shoirlarning asarlarini qunt bilan o'rganib, ularga ergashib she'rlar yozdi, yozgan she'rlariga "Feruz"(g'olib, baxtli, saodatl) deb taxallus qo'ydi. Uning "G'azaliyoti Feruz" , "Devoni Feruz" , " Bayozi Feruz"kabi asarlari bugungi kunda Turkiya, Britaniya, Fransiya kabi mamlakatlarning kutubxonalarida saqlanmoqda.

Feruz saroyiga shoir, tarixnavis, olim-u fuzalo, tarimon-u xattot, tabib-u sozanda va shunga o'xshash zamonasining madaniyat arboblarini to'pladi. Fan-madaniyat rivojiga katta ahamiyat berdi.

Feruz xonlik qilgan davrda, Xiva davlatining biroz markazlashuvi natijasida ilm-fan, madaniyat va adabiyot rivojlandi. Feruz tashabbusi bilan Xiva shahrida toshbosma tashkil etilib, xon farmoni bilan Alisher Navoiyning "Chor devon", "Xamsa" singari asarlari ilk bor chop etildi.

Feruz nafaqat adabiyot, balki musiqaga ham qiziqqan. Uning tashabbusi bilan Komil "Xorazm tanbur notasi" deb yuritiladigan "Tanbur chizig'in yaratdi".

Muhammad Rahim soniy davrida xonlikda juda ko'p qurilishlar amalga oshirildi, madrasa, masjid, bog'lar barpo etildi.

U 1871-yilda Ko'hna Ark qarshisida o'z nomiga madrasa qurdirdi.Bu madrasa XIX asr me'morchiligidagi eng nodir yodgorliklardan biri bo'lib, ikki qavatli qilib barpo etilgan. Unda 76 hujra mavjud bo'lib, bundan tashqari qishki va yozgi masjid va kutubxonalar ham tashkil etilgan. Feruzning bevosita rahbarligi va tashabbusi bilan yigirmadan ortiq madrasa, masjid, minora, xonaqohlar qad rostladi.

Feruz yerlarni suv bilan ta'minlash , bog'-rog'lar barpo qilish ishiga ham alohida ahamiyat berdi. Uning buyrug'iga muvofiq Qo'ng'irot tumani sarhadida katta ariq bunyod etildi. Xalq ushbu ariqning qurilishiga Muhammad Rahim soniy rahbarlik qilganligi uchun ariqni uning nomi bilan Xon arig'i deb atadi.

Xulosa qilib aytganda 47 yil-u sakkiz oy-yu 20 kun umr ko'rgan Muhammad Rahimxon II

davrida Xiva xonligida ilm-fan, madaniyat, me'morchilik har tomonlama rivoj topdi va yuksaldi. Qisqa umri davomida o'z xalqining farovonligi yo'lida samarali ishlarni amalga oshirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Manaviyat yulduzlari" Toshkent, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti 2011-y
2. <http://xorazmiy.uz>
3. Sadriddin Salim Buxoriy "Buyuk Xorazmiylar" Toshkent ,Yozuvchi nashriyoti 1994-yil

O'QUVCHI-YOSHLARGA VATANIMIZ TARIXINI O'RGATISHNING AHAMIYATI

Zaydinov Inomjon Isomiddinovich

Qo'qon shahar 31-maktab tarix fani o'qituvchisi

Tel: +99890 567-34-11

Annotatsiya: Tarix bu millatning jon tomiri, boshqacha aytganda, tarix buyuk faylasuf va donishmanddir. o'quvchi-yoshlarga Vatanimiz tarixini o'rgatish bugungi kun o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biridir.

Kalit so'zlar: tarix, millat ruhi, o'tmish va kelajak, madaniy va ma'naviy meros, milliy g'urur, milliy iftixor, milliy urf-odatlar, qadriyat va an'analar, mustahkam poydevor.

Tarix so'zi qisqagina so'z bo'lsada, uning zamirida olam-olam ma'no bisyorligi sabab insonlarga kechagi kunidan yaxshigina saboq bera oladigan ulug' murabbiyidir. Shu bilan bir qatorda tarix bu kechagi kunimiz, qadim o'tmishimiz, ne-ne qurbanlar evaziga barpo bo'lган buyuk kelajak sari bosilayotdan qadamlar, hur Vatanni, ozod yurtni, osudalikni, qolaversa, farovon hayotni avlodlar uchun hadya etgan boy merosi hamdir. Boy madaniy va ma'naviy merosga nisbatan hurmat, e'zoz ularga munosib voris bo'lib, ularni puxta o'rganish, vaqt kelsa uni hayotga tatbiq eta olish, yoshlarni Vatanga bo'lган muhabbatini ishonch va sadoqatini yuksaltirish bilan bir qatorda madaniy va ma'naviy merosimizni o'rganish, o'quvchi-yoshlarda milliy g'urur va milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirishga zamin yaratadi.

Taraqqiy etgan millatlarning o'z tarixini yaxshi bilishi va qadralashi, tarixiy yodgorlik va obidalarini e'zozlashi ko'z qorachig' idek asrashining ko'pgina sabablari bor. Bu eng avvalo, tarix insoniyat paydo bo'lganidan to hozirgacha davom etib kelayotgan ijtimoiy jarayon oynasi ekanligi bilan bog'liqidir. Ikkinchidan esa, butun insoniyat shu tarixga qarab, o'z o'tmishi va borligini anglaydi, kelajak rejalarini belgilaydi.

Vatan tarixi va madaniyatini, geografiyasi va iqtisoiyotini, qadimiy urf-odatlarimizni har tomonlama o'rganish dolzarb ahamiyatga egadir. Shu Maktabgaha ta'lim tashkilotlaridan tortib to oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan ta'lim-tarbiya tuzilishlarida mazkur fan va bilimni o'qitishga muhim siyosiy vazifa deb qaraladi. Umumta'lim maktablarida Vatanimiz tarixi haqida bilim, ko'nikma va malaka bilan shakllantiruvchi fan "O'zbekiston tarixi" hisoblanadi. O'zbekiston tarixi darslarida o'quvchilarga "Tarix bu millatning jon tomiri, boshqacha aytganda, tarix buyuk faylasuf va donishmand ekanligi, uning mana shu dono falsafasini to'g'ri anglagandagina, xalqlar o'z kelajagi uchun mustahkam poydevor yarata olishi haqida to'liq tushuncha tasavvurlarni shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Tarix haqida buyuk faylasuflar turli ta'riflarni bergenlar. Eramizning boshidayoq, buyuk faylasuflardan biri bo'lган A.Avgustian tarixning xalq va millatning taqdirida tutajak o'rmini ko'rsatib, shunday degan edi; "G'aflatda yotgan xalqni uyg'otish uchun avvalo, uning tarixini uyg'otish lozimdir". O'rta asrlarda yashab ijod etgan sharqning buyuk allomasi Shahobiddin Muhammad al-Nasafiy ham bu fikrni o'zining quyidagi to'rtligida yanada teran ma'noda mana bunday bayon etadi:

Kimki tutmas qalbida tarixni,
U inson ham emas, olim ham emas.
Biroq kimki uqsa o'tmishini,
Ko'p boyitar o'z turmushini.

Salkam bir yarim asr hukmronlik qilgan chor va kommunistik bosqinchilar tarixning jamiyatda va millat hayotida tutgan o'rmini to'g'ri anglab, ongli ravishda tariximizni qoraladi, soxtalashtirdi, millat tarixiy xotirasini o'chirib, uni abadiy, qalban ma'naviy qaramlikka moslab tarbiyalashga harakat qildilar.

O'quvchi yoshlarni milliy urf-odatlarimiz, qadriyat va an'analarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan bo'lib hisoblanmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. Yoshlar qalbi va ongiga yurtga sadoqat tuyg'ularini chuqur singdirish masalasi muhim ahmiyat kasb etmoqda. Qadriyatlarimizning ma'naviy asoslarini mustahkamlash bugungi kun o'quvchisini ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashga katta e'tibor berishimiz zarurligini ko'rsatib beradi.

Milliy urf-odat va aqidalarimiz ruhida tarbiyalashda esa tarixning o'rni va roli beqiyosdir.

O'zbekiston tarixi – mustaqilligimiz bilan bir yarim asrlik mustamlakachilik g'aflat uyqusidan ko'z ochib uyg'ongan xalqimiz istiqbolimizni belgilashda, zamonaviy mutaxassis kadrlarni tayyorlashda eng zaruriy dasturilamal bo'lib hisoblanadi. Bugungi kun o'quvchisiga haqqoniy yozilgan Vatanimiz tarixini o'rganish va o'qitish soxta tarixiy tushuncha va tarixiy xotirasizlikka barham beradi. Vatan tarixini o'qitish va o'rganish xalqimiz undan ruhiy quvvat olib, dushmanaga bosh egmaslik, mustamlaka qopqoniga tushmaslik, boshqalarga bo'ysinmaslik, yot g'oja va mafkura hamda zug'umlar ta'siriga berilmaslik ma'naviyatiga ega bo'ladi.

Millat yoshlарини Vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, an'ana va qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda Vatanimiz tarixini mukammal tarzda o'rgatish lozimligini ta'kidlash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. R.Shamsiddinov, Sh.Karimov. "Vatan tarixi". Sharq nashriyoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririysi. Toshkent - 2010-yil.

TARIX O'QITISH METODLARI

Matchonova Laylo

Xorazm viloyati Urganch tumani

43-son umumta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi

Tel: +998942318815

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiyl o'rta ta'lim muassasalarida tarix fanini o'qitish metodlari haqida malumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: tarix, metod, metodika, A.Strajev, V.G.Kartsev, material, tasavvur.

O'qitish metodlari murakkab muammo bo'lib, umumiyl o'rta ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan mas'uliyatl vazifalarning hal etilishi ko'p jihatdan uning to'g'ri hal qilinishiga bog'liq. Biroq, hozircha o'qitish metodikasining bu muhim muammosi, xususan tarix o'qitish metodlari sistemasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. O'qitish metodikasida tarix ta'limi metodlari tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va bu sohada yagona fikr bo'limganligi o'rta ta'lim tizimida tarix o'qitish amaliyotida jiddiy kamchiliklarga olib keldi. Ko'p hollarda o'qituvchilar o'qitish metodlari va usullarini tanlashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga faqat tayyor bilim berish, ya'ni ularni o'qitish (ta'limning bir tomonini)ni ko'zda tutib, o'quvchilarning o'rganishi (ta'limning ikkinchi muhim tomonini)ni uyuştirish, unga rahbarlik qilish, bilish, malaka va qobiliyatlarini sistemali ravishda o'stirib borish kabi muhim momentlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. Shuningdek, o'qitishning metod va usullarini tanlashda o'quv materialining mazmunidagi o'ziga xosliklarni, uning ta'lim-tarbiya vazifalarini, o'quvchilarning bilimi va malakalarini e'tiborga ola bilmaslik hollari ham shunday jiddiy kamchiliklar jumlasidan edi. Bu hol ma'lum darajada o'quvchilarning tarix predmetiga qiziqishlari pasayishiga, umumiyl ta'lim-tarbiya ishlarining natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga o'rta ta'lim tizimi amaliyotida, ayniqsa keyingi yillarda o'quvchilarni tarix predmeti vositasida tarbiyalashda, uni o'qitishni ilmiy asosda olib borish, ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish sohasida ko'pgina ilg'or tajribalar to'plandi va umumlashtirildi.

Belgilab bergen muhim vazifa — tarixiy bilimlarning samaradorligi va sifatini oshirishning muhim sharti va vositalaridan biri bo'lgan bu ishlar tarix o'qitish metodlari sistemasini va metodik usullarini ham ilmiy asosda ishlab chiqish va amalda ulardan muvaffaqiyatli foydalanish imkoniyatini beradi.

Metodist A.I.Strajev quyidagi o'qitish metodlarini tavsiya qiladi:

- 1) tarixiy faktlarni o'rganish metodlari;
- 2) xronologiyani o'rganish metodlari;
- 3) mahalliy tarixiy voqealarni o'rganish metodlari;
- 4) asosiy tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari;
- 5) sabab-natija aloqalarni o'rganish metodlari;
- 6) tarixiy jarayonning qonuniyatlarini ochib berish metodlari.

Ma'lumki, tarix o'qitish - o'qitish va o'rganishni tashkil etish jarayonidan iborat. Metodist A.Strajevning klassifikatsiyasidan ham ko'rinish turibdiki, u faqat o'qituvchining o'quvchilarning o'qitishini ko'zda tutadi, o'quvchilarning o'rganishini tashkil etish va ularning o'rganishiga o'qituvchining rahbarlik qilishini e'tiborga olmaydi.

Metodist V.G.Kartsev bu masalada boshqacha yo'l tutadi. U metodlar sistemasiga o'quv harakteriga ega bo'lgan belgililar («Bayon qilish metodi», «so'rash metodi») va umumiyl didaktiv vazifalar («materialni o'rganish metodi», «mustahkamlash metodi», «bilimni tekshirish metodi» va boshqalar) ni emas, balki o'quvchilarning tarixiy voqealarni bilish qonuniyatlarini asos qilib oladi. Metodlar haqidagi nazariyaning metodologiyasi asosini jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga va undan amaliyotga o'tish tashkil etadi. Binobarin V.G.Kartsev o'quvchilarda tarixiy tasavvur va tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari haqidagi masala metodikaning markaziy masalasi bo'lishi kerak deb hisoblaydi. Shu asosda u o'quvchilarda tarixiy tasavvur va tushunchalarni shakllantirishning 4 guruhi borligini aytadi:

- 1) tarixiy tasavvurlar va tushunchalarni shakllantirish metodlari;
- 2) umumiyl tushunchalarni shakllantirish metodlari;
- 3) vaqt va fazoda tarixiy rivojlanish dialektikasini ochib berish metodlari;

- 4) tarixni zamonaviy voqealar bilan bog'lash metodlari;
- 5) tarixiy bilimlarning hayot va praktikada qo'llanilishi.

O'qitishning metod va usullarini tanlashda shuni nazarda tutmoq kerakki, o'quvchilar esda saqlab qolishi zarur bo'lgan bilimlarni shunchaki bayon qilib qo'ya qolish bilan maqsadga erishib bo'lmaydi. O'qitish jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini aktivlashtirish, ularni amaliy faoliyatga tayyorlash, o'rgatish ham lozim. Ularda mustaqil ijodiy izlanish, yangilikka intilishni kuchaytirish, hali jamiyatga ma'lum bo'lмаган bilish usullarini qidirib topish va amaliy faoliyatga joriy eta bilish qobiliyatini ham rivojlantirish kerak.

Tarix o'qitish amaliyotida tarixiy materiallarni puxta va mustahkam o'zlashtirishga yordam beradigan ko'pgina samarali usullar bor. Materialni bayon qilib borishda o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv materiali yuzasidan og'zaki va yozma reja, voqealar taqvimi va xronologik jadvallar tuzishlari, raqamlarni yozish, grafika yozuvlarini olib borishlari, diagrammalar chizish va aplikatsiyalardan foydalanishlari, yozuvsiz xarita va daftarda yozuv-chizuv ishlarini olib borishlari shular jumlasidandir.

Tarixiy tushunchalarini o'zlashtirish juda katta ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Tushunchalar o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shackllantirishga yordam beradi, ularning tafakkur faoliyatini, bilish malakalari va qobiliyatlarini o'stiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.I. Hamroyeva Tarix o'qitish metodikasi fanidan maruzalar matni.
2. Alimova D.A, Ilxamov Z.A. Tarix fani metodologiyasi.
3. www.ziyonet.uz

SHARQ QO'LYOZMALARI VA ULARNING AHAMIYATI

Xodjiev Aziza Asadovna

Buxoro viloyati Buxoro tumani
23-sontum umumta'lim maktabning
tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk allomalarimizning sivilizatsiyaga qo'shagan xissasi, sharq qo'lyozmalarining bizgacha yetib kelishi va ularning yurtimiz tarixidagi tutgan o'rni haqida malumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: qo'lyozma, ma'naviyat, mafkura, Tabariy, sovet tarixshunosligi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo'lga kiritish bilan o'zbek xalqi tarixida tub burilishi sodir bo'ldi. Milliy istiqlol g'oyasi o'zbek xalqining o'z huquqlari, milliy o'zligini tiklashga, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyot sari yuz tutishga cheksiz imkoniyatlar yaratdi. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sari yo'l tub islohotlar bilan belgilangan bo'lsa, ma'naviy taraqqiyotga milliy ma'naviyatni tiklash va mustaxkamlash, fan, maorif madaniyatni rivojlantirish, tafakkurga erkinlik berish bilan asoslandi. Bu jarayonda tarix, tarixiy ong va xotira xalqqa ruxiy kuch quvvat bag'ishlovchi, unga ma'naviy ozuqa beruvchi muxim omil sifatida maydonga chiqdi.

O'zbek xalqining xaqqoniy tarixini tiklash va xalqni shu tarix bilan qurollantirish zaruriyati kun tartibidagi dolzarb vazifaga aylandi. Zero Mustaqillikka qadar, ya'ni mustabid tuzum xukmronligi sharoitida xaqqoniy tarixni tiklash va uni xalqqa yetkazishga yo'l berilmadi. Chunki mustabid tuzum manfaatlariga xizmat qilgan kommunistik mafkura va uning tazyiqi ostida bo'lgan sovet tarixshunosligining uslubiy, nazariy, g'oyaviy asoslari xaqqoniy tarixni yoritishga imkon bermas edi. Ular xalq tarixini emas, marksizm, leninizm ta'limotini, sinfiy kurash g'oyalarini va kommunistik mafkura aqidalarini targ'ib etishga buysundirilgan edi. Bu g'oyalar va aqidalar jamiyat taraqqiyot qonunlariga, xalqning tabiatiga, real voqelikka zid bo'lib ularni nafaqat xayotdan balki o'tmishdan xam izlash mutlaqo befoyda edi.

Shunga qaramay, mazkur ta'limotaqidalariga va tamoyillariga asoslangan sovet tarixshunosligida nafaqat o'zbek xalqining balki jahon tarixinini xam juda kup muxim masalalarai mutlaqo noto'g'ri buzib talqin etildi. Natijada tarixiy xaqiqat yashirilib xalq o'z o'tmishidan va demak, o'zligidan uzoqlashtirildi.

O'rta Osiyo xalqlarining Arab xalifaligi tarkibiga kirishi arafasidagi va undan keyingi ahvoli haqida gap borganida so'zsiz arabcha, forscha va qadimgi turkiy-runiy yozuvlarga murojaat qilamiz. Tarixda uch joydan O'rta Osiyo xalqlari tarixiga doir hujjatlар arxivi topilgan: hozirgi Turkmanistonning Niso shahrida - Parfiya davlati (miloddan avvalgi I asr) hujjatlari, Tuproqqa'ada (III asr) Xorazm davlati hujjatlari, Mug' togida (Samarqand) So'g'diyona hujjatlari (VII asr) topilgan. Bundan tashqari, yerlardan juda ko'plab epigrafik yodgorliklar toshdag'i bitiklar, ro'zg'or buyumlari va san'at asarlari topilgan. O'rta Osiyo tarixidan daliliy ashyolarga boy ma'lumotlarni o'rta asrda yashagan muarrix Tabariy asarlaridan, shu asarning Bal'amiy tuzgan forscha-tojikcha nusxasidan, jahonshumul qomusiy olim Beruniy asarlaridan topishimiz mumkin. Binobarin, Sharq xalqlari madaniyati muammolariga oid hozirgi tarixiy-monografik tadqiqotlarning qo'lyozma manbalarga bevosita aloqadorligi tabiiydir.

Arab tarixshunosligi to'g'ridan-to'g'ri fol'klor (xalq ijodi) va adabiy an'analar bilan, shuningdek, ilohiyot qur'on an'analar bilan uzviri bog'liqdirdi.

Arabcha tarixiy asarlarning mazmuni islom jamoalari tarixi, bu jamoalarning siyosat va aql-idrokda faol toifalari vakillarining hayoti, faoliyati bilan bog'liqdirdi.

Qur'on matni bilan aloqador ko'pgina muammolar aks etgan filologik (adabiy), tarixiy, diniy asarlar tasvirlarda aks etgan bo'lib, ularda qur'on suralari va oyatlari birma-bir sharhlanadi. Bunday tafsirlarning hajmi va salmog'i ancha kattadir. Bunday kitoblar VIII asrgacha barmoq bilan sanarli bo'lgan bo'lsa, 750-1050 yillar davomida ellikka yaqin shunday asarlar yaratildi. Shulardan yarmigina bizgacha saqlanib qolgan. 200 yildan ziyod vaqt davomida yozilgan qur'on tavsiflari Tabariyning (838-923) fundamental «Tafsir» kitobida umumlashtirilgan. Bu asarning nufuzi bizningcha, avvalgi ko'pchilik asarlarni muomaladan siqib chiqqargan bo'lishi mumkin. Tabariy tafsiri juda katta hajmda (bosma nashrda 30 jild) ekanligidan qat'i nazar, juda ko'p xattotlar uni qunt bilan qayta-qayta ko'chirib yozganlar. Shu tufayli bu asarning ko'pgina nusxalari bizgacha

yetib kelgan. Tabariy, Narshaxiy, Beruniy asarlarini tarixshunoslik yuzasidan tahlil qilishga o'tishdan avval islom diniga doir bir masala ustida to'xtashimiz lozim.

Ma'lumki, Qur'on va Muhammad payg'ambar hadislari hikmatli so'zlari imon ramzi, shariat islom huquqshunosligi va ilohiyot fanlarini tashkil etadi. A. B. Halidov, Shamsuddin Boboxon va Abdusodiq Irisovlar ta'kidlashicha, imom Ismoil Buxoriy, Abu Iso at-Termiziy, Abu Dovud Sijistoniy, Ahmad an Nasaviy, ibn Madj al-Qazviniy va boshqa muhaddislar to'plagan hadislar bir yarim millionga yetadi. Bularidan Abu Dovud, at-Termiziy, ibn Madj va an-Nasaviylar to'plagan hadislar («As-Sunan») va ayniqsa Ismoil Buxoriyning «Jome'-as-Sahih» nomli hadislar to'plami Sharq xalqlari orasida mashhur bo'lgan. Gap shundaki, al-Buxoriy jahonga tanilgan, buyuk muhaddis bo'libgina qolmay, o'z zamonasining |Mazdak ta'limoti, va'zlari keng shuhrat qozondi. Tabariyning aytishicha, «oddiy fuqaro fursatdan foydalanib, Mazdakka va uning tarafdarlariga qo'shilib, ular atrofida uyushdilar». Bu fikrni Beruniy xam tasdiqlaydi: «Son-sanoqsiz odamlar ularga ergashdilar». Eron shohi Qubod I siyosiy vaziyat taqozosi bilan, ko'nglida xohlamaşa xam o'zini Mazdak tarafdori deb e'lon qildi. 528-529-yil voqealari shundan dalolat beradi. Qubod tarafdarlari Mazdakni o'ldirib, markaziy hokimiyatni qaytarib olishganida, mazdakchilarning yetakchilarini qirib tashladilar va ularning izdoshlarini shavqatsiz kaltaklab, quvg'in qildilar.

Tabariyning Turk hoqonligi haqidagi hikoyasi qiziqarlidir. O'rta Osiyodan ancha olisdagi Oltoy o'lkasida juda katta Turk hoqonligi davlati tarkib topdi. Bu davlat hududlari Koreyadan to Qora dengiz bo'yigacha, O'rta Osiyo va Xitoyni ham o'z ichiga olar edi. O'sha zamonda Eron va Rum (Vizantiya) eng yirik davlatlar bo'lishiga qaramay, Turk hoqonligi oldida ta'zim qilib turar edilar.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. I.Karimov Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.
2. Umumta'lim maktablarning tarix fani darsliklari.
3. Internet malumotlari.

TARIX DARSLARIDA QIZIQARLI O'YINLI USULLARDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Manzura Sultanovna
Xorazm viloyat Urganch tuman 19- sonli umumiy
o'rta ta'lif maktab tarix fani o'qituvchisi

Mamlakatimizda uzlusiz ta'lif tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosini jahon ta'limi standartlariga javob bera oladigan ilg'or tajribalarni ommalashtirish hamda ta'lif-tarbiya jarayonida kam jismoni kuch sarflab, yuqori samaradorlikka erishish yo'lida amaliy faoliyat olib borilmoqda. Hozirgi vaqtida umumiy o'rta ta'lif maktablari o'qituvchilari oldida turgan eng muhim va dolzarb vazifa o'quvchilarning ilm olishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, ularning tasavvurlarini kengaytirishdan iborat. Ana shu ishni amalga oshirish uchun bugungi kungacha bir qator tadbirlar bajarildiki, natijada umumiy o'rta ta'lif maktablaridagi ta'lif samaradorligining muvaffaqiyatigazamin yaratildi. Dars samaradorligining muhim shartlaridan biri bu -o'qituvchi va o'quvchilarning haqiqatni birgalikda izlashi va o'quvchilarning butun dars jarayonida faol ishtiroy etishidir. Albatta, bu o'rinda o'qituvchiga yangi pedagogik texnologiyalar qo'l kelishi amaliyot ko'rsatib turibdi.

Hozirgi zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson, uning jamiyatdagi o'mni va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi. Buning uchun o'qituvchi ta'liftarbiyaning yangi shakllari, vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishga, shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaviy, samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmosh'i lozim. Maktablarda o'qituvchilarning ijtimoiy, shu jumladan tarix fani o'zida oliyjanob fazilatlarni mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyati bosib o'tgan yo'lni, ularning chet el bosqinchilariga qarshi, o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi. Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi. Bizga ma'lumki tarix-juda qadimiy fanlardan biri hisoblanadi. Tarix fanini kelajakni ko'rsatuvchi "Ko'zgu" desak bo'ladi va bu ko'zguga qarab har qanday inson, jamiyat, xalq o'z kelajagini belgilabolishi mumkin. Hozirgi kunda O'zbekiston rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin egallashi onson kechgani yo'q. Shuning uchun tarixni o'qitish jarayonida o'quvchilar bugungi kunning qadriga yetishini, o'tmishda yo'il qo'yilgan xatolarni takrorlamaslikni, o'tmishdagi xatolardan xulosa chiqarib olishini o'rgatish lozimdir.

Qolaversa maktabda tarix fanini o'qitish orqali o'quvchilarda o'zlar mustaqil va ijodiy fiklplashini rivojlantirishga, miliy ong va tafakkurni o'stirishga, eng asosiysi ma'naviy barkamol shaxsni, haqiqiy vatanparvar insonni tarbiyalab voyaga yetkazishga ahamiyat berish lozim.

Ta'lif-tarbiya jarayonida mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun bugungi kunning pedagog hodimlari har bir darsda qiziqarli, samarali bo'lgan yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish kerak.

Bizga ma'lumki, tarix fanining asosini ma'lumotlar tashkil etadi. Ularni to'liq eslab qolishi o'quvchilar uchun bir oz qiyinchilik tug'dirishi mumkin (ayrim past o'zlashtiruvchi o'quvchilar). Bu kabi ma'lumotlarni o'quvchilar xotirasida bir umrgaesda qolishi, turli xil sahnali ko'rinishlar, qiziqarli o'yinli usullar, krossvordlar, guruhlar bilan ishslash, bahsmunozaralar olib borishiga bog'liq.

Bizga ma'lumki, o'quvchilar mavzuni o'qituvchi tushuntirib berishi chog'ida va o'zi darslikdan o'qib o'zlashtirishi mumkin. Lekin bu degani sinfda hamma o'quvchilar o'zlashtira oladi degani emas. Chunki hamma o'quvchilarning xotirasi, fikrlash doirasi bidayin bo'lmaydi. Shuning uchun ularga turli xil o'yinlar, sahnali ko'rinishlar, baxsmunozaralar orqali darslar tashkil qilinsa, sinfdagi unchayaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchilar ham mavzu haqida tushuncha hosil qilibgina qolmasdan, mus tahkamlab oladi.

Dars jarayonida o'tilgan mavzuni mustahkamlash chog'ida, avvalombor, o'quvchilarni darsga tayyorlab olishi kerak. Yaxshi dars o'tilishi, o'quvchilarning yaxshi o'zlashtira olishi eng birinchi navbatda o'qituvchi o'quvchilarni o'ziga jalb qilishi, o'tilgan mavzuni dab durustdan boshlab, ularga o'tilgan mavzu yuzasidan topshiriqlar berishdan emas, aksincha o'quvchilarni o'tilgan mavzu haqida qisqacha tasavvur hosil qilib olishiga bog'liq.

Xulosa o'rnida innovatsion tarbiya texnologiyalari asosida o'quvchi-yoshlarni ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalashda maqsadning aniqligi. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqilligining dastlabki yillardayoq mamlakatimizda amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan tarbiyaviy maqsad aniq belgilab

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АРҚА РАЙОНЛАРЫ ГИДРОТОПОНИМЛЕРИ ТАРИХЫНАН

Туреева Гулсара Арисовна-

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекеттік
университети Археология кафедрасы доценти,
тариих илимнери кандидаты.

Гулимбетова А

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекеттік университеті.
тариих факультеті, этнография, этнология ҳәм
антропология канигелиги 2 курс магистранты

Аннотация: Қарақалпақстан территориясында жайласқан суў атамалары ҳәм оның этиологиясы ашып көрсетилген, алымлардың мийнетлерине шолыў жасалған, әхмийеті көрсетилген.

Таяныш сөздер: гидротопоним, этиология, термин, канал, арна, өзек, сай, салма, тармақ, айдын.

Қарақалпақстан жери ерте дәүирлерден баслап көп санлы дәрья ҳәм оның тармақтары менен белгили. Сондай-ақ ҳәр қыйлы атамадағы көл, арна, аңғар, өзек, жармыс, канал, саға, жылға, тармақ, айдын топонимлери де ушрасады. Олардың айрымларына характеристика беретуғын болсақ, мысалы, аңғар – түркій тиллерде жыра, сай, жарық, алап түринде ушрасады, ал қарақалпақ тилинде дәрья арнасы ямаса арна дегенимиз дәрья алабының ең ойық жери болып сол арна арқалы дәрья суұының ағыуы әмелге асады.¹

Ал **арна** терминининде тийкарғы мәниси дәрья алабының ең ойық жери болып, арна - қарақалпақ тилинде тыңнан жарылған үлкен жап, суў жолы мәнисин аңлатады.²

Арық - дәрья ямаса суў сақлағыштан жерлерди суўғарыў ушын қазылған жасалма канал (ямаса салма, жап). Қарақалпақ тилинде «салма» - суў ағатуғын кишкане жап», мысалы: Қамысарық.

Булақ – таұдың ямаса жердин астынан шығып турған суў көзи суў шығып турған орын. Ески түрк тилинде булақ - канал жылға тармақ арық мәнислерин аңлатқан. Мысалы, Қараөзек территориясындағы Жийдебулақ.

Жағыс – суудың жағасы, кеме тоқтайдығын жер, мысалы, Тахтакөпир районында Ақ жағыс атамасы.

Жап - бул терминге Э.М.Мурзаев « суўғарыў каналы», ал қазақ ҳәм қарақалпақ тилинде, «жап» – үлкен арық, каналды билдиреди деп тәриплеген.³ Қарақалпақстан тарихынан белгили болғанындей «атызларды суўғарыў ушын орайлық бас каналдан (өзек, арна, жармыш) жап, ал жаптан атызларға тиккелей суў жеткерип бериў ушын салмалар қазылған... Баслы каналлар урыў-қәўим бирикпелеринің жерлерин суўландырған. Ал жап әдетте бир неше қәўим бирлесспесине, ал салма белгили бир қәўимге қараслы болған ...».⁴ Бүгінгі күнде бул терминлер тек атамалар қурамындаға сақланып қалған: Жармысжап (Шымбай), Қуўанышжарма, Тасжарма, Бесжап, Майжап, Тазажап, Мәйленжап, Жаманжап, Бессары жап х.б

Жармыс – тыңнан жарылған үлкен жап, суўғарыў тармағына айтылады. Термин төмөндегише топоним гидронимлерди пайда еткен: Қарабекжармыс, Абатжармыс (Кегейл), Жармысжап (Шымбай) х.б.

Көл – тәбийи шуқырлықта жайласқан суў ағымы болмайтуғын суў объекті. Бул сөз республика аймағындағы көлдердин дерлик барлығында ушрасады: Қаражаркөл, Жиіенбайкөл (Қараөзек), Туба көл, Айдын көл, Қамыс көл х.б.

Өзек - ағын суудан бөлиніп турған дәрьяның саласы, жап, канал. Өзек термини әйилемғи түркій тилдердеги оқуз+ак сөзинен жасалған болып, киши дәрья, дәрьяша,

¹ Умирбаев Е.У. Географиялық термин ҳәм атамалардың русша-қарақалпақша түсіндірмे сөзлиги. Н.1993

² Қарақалпақ тилинің түсіндірмे сөзлиги. 1 том.1984 .

³ Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов в двух томах. М.,1999. 45с.

⁴ Қарақалпақ тилинің түсіндірмे сөзлиги. 1 том.1984

дәръяның саласы деген мәнисти аңлатады. Мысалы, Қараөзек Қызылөзек, Қекөзек, Қандымөзек, Ибраіымөзек х.б.

Өзен - дәръя тармағы, суў жолы, суўы бар сай.

Сай – аңғар, жыра, суў ағатуғын ямаса тек жаўын-шашын ўақтында ғана суў ағатуғын орын. Мысалы, Жамансай ,Урысай атамалары.

Сала – тармақ, арна, аңғар, салалар бириңши екинши үшинши дәрежели болып бөлинеди.

Салма - суў ағатуғын кишкене жап ямаса суў тармақтарының жаптан кейинги атызларға тиккелей суў алып баратуғын бөлими. Мысалы, Алламуратсалма , Құмсалмажап, Хожасалма х.б.

Халық арасында хәм бизиң тарийхымызда Кегейли каналының әхмийети үлкен. Соныңтанда Кегейли каналы хаққында халық арасында хәм илимий әдебияттарда көплеген мағлыўматлардың бар екенлигинин гүйеси болдық. Соның менен бирге Кегейли каналы халқымыз тарийхы менен тығыз байланыслы екен. Кегейли каналын үйрениў арқалы, халқымыздың турмысын, тарийхый ўақыяларды, мәдениеттің байланыслы хәм тағы басқада тәреплерин билиүте болады. Соныңтан Кегейли каналы хаққында бир қанша түсніклерге тоқтап өткенді макул көрдім.

Кегейли каналы – Қарақалпақстан Республикасында қуралған ирригация тармағы. Әмиүдәръядан басланған Қызметкен каналы 25км де Қуўанышжарма хәм Кегейли каналына ажыралады. Узынлығы 26 км болып, 1935-жылы иске түсірилген. Бул каналдың еки тәреши Кегей тереклери, тораңғылар менен бүркенип турғанлығы ушын Кегейли атын алған. Усы атама кейин ала район атына айланған.

Кегейли каналының тарийхын гейпара илимпазлар усы аймақтың ески атамаларының бири Курдер менен байланыстырады. Курдер аты Кердер, Кардар аты менен тарийхый дереклерде ушырасады. Кейинги археологиялық иззертелеўлер нәтийжеси бойынша Кердер қаласы ҳәзири Нөкис районы аймағында деген шешимге келген.

Кегейли атамасы ҳаққында халық аўызеки әдебиятында мынадай гәплер сақланып киятыр. Бурынғы заманларда тал тораңғыл биткен бир тогай болып, бул тогайды аралап аққан бир өзек бар екен. Бирақ тогайдын ишинде, өзектің бойында адамлар жоқ екен. Сонынан узакрақ жерлерден халық келип арба шығырларына Кегей ағашын кесип алып қайтады екен. Сол ушын арнаның аты Кегейли деп койылған екен.¹

Қарақалпақлардың тарийхын Хийуа ханлары архивы тийкарында О. Жалиловтың жазыўынша, Кегейли- Әмиүдәръяның ең күшли ески тармақтарынан болып, ол әййемги Курдар өзенине туўры келеди. Кегейли каналы бириңши мәрте 1820-жылы тилге алынады. Ал, Шымбай қаласы Кегейли каналының суўғарыў тармақтары қайта тикленген хәм кенеңтилгенне соң пайда болған.²

«Қуўанышжарма» атамасы болса академик С.Камаловтың жазыўына қарағанда Қуўаныш деген қарақалпақ жигити өзектің орта бөлиминде дәръяның ески аңғарына қарай кишкене етип жап қазады. Тез арада ағысының күшлилигинен еки жағасын жуўып, үлкен жап тармақта айланып кетеди хәм ол Қуўаныш жар мыш болып аталады. Ол өткен XIX әсирдин 30 жыллары еди.³ Қарақалпақларда ески әдеттінде арнаны ким қаздырса, канал сол мурабтың аты менен аталаң кеткен. Мысалы, Қуўанышжарма, Усенжап, Есим жап х.т.б.

Әмиүдәръя делтасының шығыс бөлими яғнай Қуўанышжарманың орта хәм төменги бөлиминдеги Ўайис, Пурхан, Қекөзек, Нәүпир, Есимөзек жармыслары менен суўғарылатуғын жерлер қараслы болды. Бул районда тийкарынан қарақалпақлар менен қазақлар жасаған. Қазақ алымы, тарийх илимииң докторы У.Х.Шалекеновтың китабында Қуўанышжарма ҳаққында илимпазлардың хәм халық аўызынан алынған мағлыўматларды көлтирип өтеди. Оның көрсетиүйинше 19 әсирдин бириңши ярымында қазылған Қуўанышжарманың пайда болыўы ҳаққында Каульбарстың халық аўызынан жазып алынған әңгимесин көлтирип өтеди. Бурын Қуўанышжарма болмай оның орнынан Қекөзек арнасы болған. Усы ўақытлары Даўқара халқы ушын суўдың тамтарыслығы пайда бола баслаған. Соныңтанда олар Аликулы ханнан Қекөзек каналынан арна қазыў ушын рухсат сораган.

Қуўаныш деген қарақалпақтың араласыўы менен арна қазыўға рухсат алған хәм арна

¹ТҚарақалпақ аңызлары хәм анекдотлары. Нөкис., 90-91бб

² Жалилов. О. XIX-XX аср бошларидаги Қарақалпақтар тарихига оид мухим хужжатлар. Т. , 1977. 101б.

³ Пайзуллаев Ә. Шымбай иззертлеў хәм аңызларда. Нөкис., 1993. 28б

сол шахстың аты менен аталған. Каульбарстың ўақтында айырым Даўқарада жасаўшылар Куўанышжарманы ески аты менен Көкөзек депте атаған.¹

Қарақалпақстанда көллөр жудә көп, себеби бизиң үлкемиз Эмиўдәръяның төменги жағысы. Бурқыраған Эмиўдәръя теңизге қуяр алдында бир қанша көллөрди, көплеген суў салмаларды пайда еткенлигин көремиз. Бул көллөр хәр қыйлы дәўирлерде пайда болып, хэтте олардың бир қаншасы құрғак жерге айланып кеткен. Солай болса да хәр қайсысы өзине ылайық өзиниң атамасын елеге шекем сақлап келген. Солардың бири Кегейли районындағы территорияны өз ишине қамтыйтуғын бир нешше көллөрге тоқтап өтемиз.

Кегейли районында бурыннан киятырған адам атамалары менен, сондай ақ жер атамалары менен аталып киятырған бир қанша көллөр бар. Мысалы, Даўыт көл, Боз көл, Ақтуба көли хәм тағы басқа көллөрди атап өтиўге болады.

Солардан Даўыт көл Эмиўдәръяның оң жағасындағы Кегейли районында жайласқан. Даўыт көл бир нешше майда көллөрден ибарат.²

Кегейли районы территориясындағы «Ақ туба» көлинде адамлар жыл сайын дузға түсип, емленип турған. Бурын «Ақ туба» көлинин суýы терең хәм балығы көп болған. «Ақ туба» атамасының келип шығыўына келсек «туба» деп қарақалпақлар алды түйік болып кесилип қалған, бир жағы құрғақлық, бир жағы суў болған жерлерди айтады. «Ақтуба» бурын ағып өзек болып, ал «Ақ туба» деген хәзирги орын оннан бөлинеп қалған дәръялықтың ийни болған. Хәзирги халық аўзындағы сөзлерде «Ақтуба» деп дузлы, кәнли терең көл атына айттылады. Бул сөз қарақалпақ тилинде туба, қазақ тилинде тұбек формаларында қолланылады.³

Бизге көптен белгили «Боз көли» Кегейли районының шығыс түслигинде кең көлемди ийелеген көл болып, хәзир бунда суў жок, бирақ бурынлары үлкен көл болып, оның аңғарлары арқалы суў Құсқанатаў ойпатлығындағы Көкшиелге қуып турған. Ол дәўирде Боз көл хәм оның аңғарлары арқалы адамлар Кегейлиден Зайырға шекем кеме менен өтип турған.

1930 жыллары С.Е.Малов, Н.А.Басқаков хәм Т.С.Сариевлар илимий экспедиция менен бизиң жерлеримизге келгенде, Боз көл арқалы Кегейлиден Зайырға шекем кеме менен барған дегенди айтады. Бул көл жыққыны хәр дайым болып турған өзиниң стихиялық апатлары менен адамлардың есінде узақ сақланып келген. Адамлар алты ай жазы менен жыққын хәлекшилигинде жүрип, оны енди байладық дегенде көп узамай оннан тағы жыққын бузып кетип турған.

Хәзирги Кегейлиниң көпириниң оң жағында Боз көл жыққынының суўларының аққан аңғарлары үлкен дәръялық болып қалған. Боз көл деп айттылыўының мәниси, бозлақ жерди бирден суў алып халықтың егисликке қолайлы көплеген боз партаў жерлери, суў астында кетип үайран етилген. Соныңтан Боз көл болып аталып кеткен.⁴

Демек, жуўұмақлап айтатуғын болсақ қарақалпақ халқының тарийхын үйрениүде гидротопонимлердинде орны өз алдына екенлигин аңдаймыз, белгили алымларымыздың хәр бириниң мийнетлеринде гидротопонимлерге өз пикирлерин билдириген, бул өз гезегинде қарақалпақ халқының тарийхын топонимикалық жақтан еренирек үйрениүге жәрдем береди.

Пайдаланған әдебияттар:

1. Абдимуратов Қ. Неге усылай аталған ?. Н., 1965.376.
2. Қарақалпақ тилинин түсіндірме сөзлиги. 1 том.1984 .
3. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов в двух томах. М.,1999. 45с.
4. Пайзуллаев Ө. Шымбай изертлеў хәм анызларда. Нөкис., 1993. 286
5. Умирбаев Е.У. Географиялық термин хәм атамалардың русша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги.Н.1993
6. Шалекенов У.Х. Казаки низовьев Амударыи. Т.,1966.88 б.

¹ Шалекенов У.Х. Казаки низовьев Амударыи. Т.,1966.88 б.

² Абдимуратов Қ. Неге усылай аталған ?. Н., 1965.376.

³ Сол жерде. 43 бет.

⁴ Абдимуратов Қ. Неге усылай аталған ?. Н., 1965.48 б.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ КИЧИК СЕКТАЛАРНИНГ ФАОЛИЯТИ

Солиева Мухтарамхон
Марғилон шаҳар 17-мактаб ўқитувчиси

Аннотация: Маколада Марказий Осиёдаги илк христианлик марказлари, христиан секталарининг фаолияти, ташқил қилган ибодатхоналар ҳақида маълумотлар баён этилган. Имиссионерлик, меннонитлар, малаконлар, баптистлар.

XIX асрда Ўрта Осиёда Рус Черкови таъсири христианлик тарқалишининг асосан православ шаклида ўз ифодасини топди. Россия Империясининг Осиё худудида христианликнинг бошқа шаклларини маълум миқёсдаги таъсири Россиянинг бошқа худудларидан халқларни кўчирилиши сиёсатида ўз аксини топади. XIX асрнинг 70 йиллари Ўрта Осиё минтақасига, православие билан бир қаторда бошқа оқимларнинг тарафдорлари ҳам кириб кела бошлади. Улар ортидан турли секталарга мансуб диндорлар: масалан, баптистлар, адвентистлар, католиклар ва бошқалар ҳам пайдо бўлди. 1879 йил 27 марта Россия императорининг маҳсус қонуни эълон қилингач, бу жараён янада фаоллашди. Россия армияси томонидан биринчи жаҳон урушида аср олинган немис, поляқ, эстон, швед, литвалик, латиш ва бошқа ғарбий европалик аскарларнинг Туркистон ўлкасига сургун қилиниши, улар эътиқод қиладиган дин ёки оқимнинг кириб келишига сабаб бўлди. Хорижликларнинг бундай фаолияти XX асрнинг таҳминан 20-30 йилларига қадар давом этди. XX аср бошларига келиб Туркистон генерал-губернаторлигида 6,03 миллион мусулмонга 391 минг православ тўғри келган ёки 5340 масжидга 306 черков тўғри келган. Бундан ташқари аҳолини эътиқод жиҳатидан 10,1 минг православ оқимида мансуб бўлган старообрядчилар, 8,2 минг лютеранлар, 7,8 минг католиклар, 17,1 мингга яқин бошқа оқимларга мансуб диндорлар ва 26 минг яхудий динига мансуб одамлар ташкил этади. Марказий Осиёда Инжил христианлиги номи билан ривожланишига таъсир қилувчи муҳим компанентларидан бири немис меннонитларидир. Меннонитлар ўзининг узок муддатли ривожланишини кучли баптистлар ҳаракатида ифода этади. У XVI асрда пайдо бўлган, ўз вақтида бутун Марказий Европани қамраб олган эди. Марказий Осиёдаги малаконлар. XIX аср ўрталарида бутун Россия худудида малаконлар яшай бошлашди. Улар яхши ишчи сифатида танилишди ва улар вилоятларда ерни қайта ишлаш бўйича энг зўр мутахассис эдилар. Россияда ғалла ишлаб чиқарувчилар асосий қисми малаконлардан иборат бўлиб, уларнинг ерлари Сахалиндан Туркистонгacha чўзилган эди, ҳатто уларнинг қишлоқлари Россия ва Эрон чегаралари атрофига ҳам бўлган. У ерда ҳозир Туркманистон пойтахти Ашхабод жойлашган. Малаконлар шоҳ саройи билан алоқада содик бўлишган ва Россиядаги инқилоб ҳаракатларига қарши чиқишиган. Инқилобдан сўнг совет хокимяти қулоқлаштириш сиёсатини олиб борди. Ўрта Осиёда биринчи пайдо бўлган баптистлар черкови Ашхабод черковидир. Биринчи кўчиб келганлар малаконлар билан бирга йигинлар ўтказишли, кейин динор арманлар билан кўшилишди. Гурух раҳбари қилиб диний таълимга эга бўлган Исой Тунамянси сайлашди. 1882 йилда маҳаллий хокимят ёрдами билан диндорлар Ашхабоддан 20км узоклиқда жойлашган, еванглия баптистларининг диний ибодатлари амалга ошириладиган Келтичвор қишлоғини ташкил қилишди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период. - Сочинения Т.2.Ч.2. М., 1964
2. Ш. Ёвқочев ва бошқалар.“Марказий Осиё халқлари динлари тарихи” Ўқув қўлланма. ТДШИ.2006.
3. http://www.world-history.ru/regions_about/6/1811.html

O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXINI O'RGANISHNING AMALIY AHAMIYATI

Aslonov G'ulomjon Xo'jayevich
Navoiy viloyati Xatirchi tumaniga qarashli
54 – umumiy o'rta ta'lif maktabining
Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: mustaqillik, innovatsiya, tarixiy taraqqiyot.

Mustaqillik yillari ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning tezkorligi, voqealarning shiddatliligi, olam-u odam taqdiriga daxldor bo'lgan dunyoviy muammolar-u serqirra hayotning barcha jahbalarini qamrab olgan umumiylar qarashlarimizdan tortib, eng kichik, eng shaxsiy yumushlarimizgacha bo'lgan barcha hodisalarni o'zida mujassam etadi. Tabiiyki, bunday yalpi yangilanishlar jarayoni ijtimoiy-gumanitar fanlar qatorida tarix fani oldiga ham yangi vazifalar qo'yadi. Tadqiqotchilar birinchi navbatda xalqimizning mustaqillikka erishish yo'lidagi asrlar osha olib borgan tinimsiz kurashini, uni qo'lga kiritish yo'llari va vositalarini, milliy davlatchilik qurilishiga doir tajribani, mustaqillikni mustahkamlashning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy omillarini o'rganish va milliy g'oyani yaratish kabi bir qator muhim muammolarni har tomonlama mushohada qilmoqlari lozim.

Darhaqiqat, tarix xotirasi inson taraqqiyotiga kuchli ta'sir o'tkazadi, milliy g'oyaning shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Milliy ong, milliy tafakkur xalq tarixi, uning rivojlanish bosqichlarini nechog'li o'rganish, undan saboq chiqarish bilan bog'liq. Ulug' allomalar aytganidek, tarix insonni istiqbolga da'vat etadi, ulkan yaratuvchilikni rag'batlantiradi. Zotan, uning ulug' murabbiylik, tarbiyachilik, yo'naltiruvchilik qudrati ham xuddi ana shunda. Insoniyat tarixida XX asrning so'nggi choragi va – XXI asr boshi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning yangi pallasini boshlab berib, O'zbekistonning milliy davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi aynan shu davrga to'g'ri keldi. Bu holat tarix fanida ham tub o'zgarishlarni, nazariy va metodologik yangilanishni, bir so'z bilan aytganda mustaqil O'zbekiston nufuziga munosib bo'lishni taqozo qildi.

Mustaqillik yillarida tarix fani arsenali yangilanib, o'zgardi. Tarix fanida kechgan chuqur ichki transformasiya jarayoni fanning nazariy-metodologik, konseptual, mazmuniy, strukturaviy o'zgarishlarida aks etdi. Yangi ijtimoiy impulslar ta'sirida ko'pgina mavzular yangicha mushohada qilina boshladi. Haqqoniy talqini va tahliliga muhtoj bo'lgan mavzular tarixchilar diqqat markazidan joy oldi va bugungi kunga qadar ba'zi konseptual jihatlari haqida qatiy bir xulosaga kelishda bu jarayon davom etmoqda. Sovet davrida o'rganish ta'qiqlangan, noto'g'ri talqin etilgan mavzular ilmiy xolislik asosida - milliy mustaqillik nuqtai nazaridan qaytadan o'rganildi. Tarixiy tadqiqotlar diapazoni kengayib, yangi ilmiy yo'nalishlar vujudga keldi.

O'zbekistonning eng yangi tarixi tarix fanida ana shunday yangi ilmiy yo'nalishlardan biri bo'ldi. Bu bevosita milliy mustaqil davlatning tashkil topishi bilan vujudga kelib, zamonaviy tarixiy jarayonlarning rivojini o'rganish, tahlil qilish, tarixiy tajribani umumlashtirish va bu orqali milliy o'zlikni anglashga yo'naltirilgandir. O'zbekistonning eng yangi tarixi hozircha institusional xarakter kasb etgan emas, yoinki o'z metodologiyasi, tadqiqotchilik ishlari va o'quv-uslubiy ta'minotiga ega bo'lgan mustaqil fan sohasiga ajratilmagan. So'nggi yillar davomida mamlakatimiz hayotida ro'y bergen voqealar ko'لامи va rivoji fan va ta'lif oldiga ularni tizimli mushohada qilish masalasini ilgari surmoqda. O'zbekiston jamiyatini hayotida kechayotgan demokratik o'zgarishlar, fuqarolik jamiyatini shakllantirish vositalari, ko'ppartiyaviylik tizimining vujudga kelishi va rivojlanishi kabi mavzular tarixchilar tomonidan o'rganila boshlandi.

Mustaqillik yillarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohadagi o'zgarishlar Respublika viloyatlari va shaharlari misolida tadqiq etildi. Mustaqillik yillarida O'zbekiston aholisining milliy xususiyatlari va demografik rivojlanishi jarayonlarini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etdi. Tarixiy o'zgarishlarning demografik jarayonlarga ta'siri hamda ularning turli jihatlarini tahlil etish mamlakatda amalga oshirilayotgan kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirishga, islohotlarning

ijtimoiy samarasini oshirishga qaratildi. Tarixchilar tadqiqot ob'ekti bo'lgan ma'lum hududni mustaqillik yillaridagi rivojlanishining o'ziga xos xususiyatini o'rganish orqali iqtisodiy, agrar, madaniy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalarini yoritdilar. Mazkur tadqiqotlarning davriy chegarasi, manbaviy asoslari turlicha bo'lishiga qaramay, bu izlanishlarning umumlashmasi mustaqillik yillarida mamlakat iqtisodiy ijtimoiy va madaniy jarayonlarini yaxlit bir manzarasini shakllantirishda muhim material bo'lib xizmat qildi.

Bozor munosabatlari qaror topib, tadbirkorlikni rivojlantirishga katta ahamiyat berilayotgan mustaqillik sharoitida an'anaviy hunarmandchilik sohasini qayta tiklash, uni milliy asosda yangidan rivojlantirish jarayonlarini o'rganish tarixchilarning tadqiqot ob'ektiga aylandi. Mustaqillik davri ijtimoiy jarayonlarini turli jihatlarini ma'lum xronologik doirada o'rgangan tadqiqotlar vujudga keldi.

O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'li ta'lim tizimini isloh qilishni taqozo qildi. Bu sohada O'zbekiston o'z milliy strategiyasini ishlab chiqib, ta'lim tizimini isloh qilishning o'ziga xos yo'lidan bordi. O'zbekiston mustaqilligi sharoitida millliy ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va rivojlanishi, madaniyat rivojining turli jihatlarini yorituvchi tadqiqotlar vujudga keldi. O'zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligi va Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlashda O'zbekistonning o'rni muammosi bir qator nomzodlik dissertasiyalarida tadqiq qilindi. Ushbu tadqiqotlar O'zbekistonning eng yangi tarixini yaratish yo'lida yosh mustaqil respublikaning mintaqadagi barqarorlikni ta'minlashda jahon hamjamiyati va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini har tomonlama qamrab olinishiga va ilmiy jihatdan yoritilishiga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan dissertation tadqiqotlar tahlili O'zbekistonning eng tarixini o'rganishda tizimli yondoshuvning shakllantirilishi, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy sohadagi tub o'zgarishlarni tadqiq qilishda har bir jarayon xususiyatidan kelib chiqibma'lum xronologik ramkalarni belgilab olish maqsadga muvofiq bo'lishini ko'rsatdi.

UMUMIY O'RTA TA'LIM TARIX DARSLIKLARIDA DAVRLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS TOMONLARI

Ro'ziyeva Muxayyo Ashurovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumaniga qarashli 1 – umumiy
o'rtalim maktabining Tarix fani o'qituvchisi

Mamlakatimizda bugungi kunda ta'limga sohasida tub islohatlar olib borilyapti. Bunda ayniqsa, yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Sifatli kadrlar tayyorlashning muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri yetishib kelayotgan yosh avlod orasidan iqtidorli bolalarni saralash, ularnini keng imkoniyatlar yaratib berilgan zamonaviy maktablarda o'qitish va xalq xo'jaligining turli sohalari uchun yuqori malakali mutaxassislarini yetishtirishdir. Shunga muvofiq yurtimiz ta'limga muassasalarida farzandlarimizning o'ziga xos qobiliyati va iste'dodini namoyon etish, rivojlantirib borish maqsadida zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda, imkoniyatlar eshigi kengaymoqda. Shunday imkoniyatlardan biri Respublika Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 iyuldagagi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to'g'risida gi 315-son qarori dan kelib chiqib respublikamizning bir qator xususan Toshkent, Buxoro va Xorazm shaharlarida tarix fani bo'yicha ixtisoslashtirilgan maxsus maktablar tashkil etish, ushbu maktablarning o'quv jarayoniga oliy o'quv yurtlarining malakali va tajribali pedagoglari va O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix institut mutaxassislarini jalb etilishi ko'zda tutilgan edi. Bu jaraen ayniqsa, tarix fanining ertangi istiqboli naqadar yuqori marralarni egallashga zamin hozirlar edi. Quyida umumiy o'rtalim maktab tarix kitoblaridagi sinflar kesimida davrashtirish keltirib o'tilgan.

6-sinfda o'tiladigan Tarix kitobida Mesopotamiya, Misr, Yunoniston, Rim va O'rta Osiyoning ilk davlatlari mavjud bo'lgan davrlardan beri yuz bergan tarixiy voqealar qamrab olingan. Ammo qadim zamonlarda odamlar yaratgan ko'pdan ko'p narsalardan bugun ham kundalik hayotda foydalanib kelinmoqda. Bu mehnat qurollari, sopol buyumlar, g'ildirak, sopol suv quvurlari, gazlamalar, yozuv va boshqa ko'pgina narsalardir. Qadimgi zamon mualiflari yozib qoldirgan asarlar hali-hanuz kishilarga saboq berib, tarbiyalab kelmoqda.

Insoniyat sodda mehnat qurollarni yasashdan to hunarmandchilik durdonalarini yaratishga qadar, eng oddiy uy-joylarni qurib olishdan to shaharlarni bunyod etishga qadar uzoq yo'lni bosib o'tdi. Eng qadimgi shaharlar, ypzuv, davlatlar tashkil topishi va rivojlanishi davrini olimlar ilk sivilizasiya deb ataydilar. Dastlabki sivilizasiyalar tarixi Qadimgi Sharqda, so'ngra Yunonistondagi Krit orolida boshlangan edi. Qadimgi sivilizasiyalar jahoning ko'pgina o'lkalarida kabi, O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston hududida ham vujudga kelgan.

Vatanimiz O'zbekiston va o'zbek xalqi olamshumul voqealarga boy qadimiy tarixga ega. Turon, Turkiston va Movarounnahr nomlari bilan shuhrat topgan bu mamlakatning va o'z mehnati bilan uni obod etgan o'zbek xalqining o'tmishi g'oyat qiziqarli va saboqlidir.

7-sinf darslikda IV–XVI asrlar davomida Vatanimiz tarixida kechgan voqealar haqida ma'lumotlar keltirilgan. O'n ikki asrlik davrni qamragan bu tarixiy bosqichda, avvalo, umumeturk qavmlari safida "o'zbiy" va "o'zbek" atamalari bilan ulug'langan dono daholar yo'lboshchiligidan mehnatkash va erksevar o'zbek xalqi shakllandi. Ajdodlarimiz kanallar qazib, dasht-u biyobonlarga suv chiqardilar, qo'riq yerlarni bog'-u bo'stonga aylantirdilar. Dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik rivojlandi. O'tloq vohalar o'rnida qishloq va shaharlar qad ko'tardi. Ular ilm-u ma'rifat va kasb-hunarlarining markaziga aylandi. Tasviriy san'at, musiqa, me'morchilik rivoj topib, o'ziga xos madaniyat yuzaga keldi.

Dehqonchilik vohalarida dastavval voha hokimlari, so'ngra sa Eftallar, Turk xoqonligi, Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar, Amir Temur davlati kabi yirik davlatlar hukm surdi. O'rta asrlarda yuzaga kelgan ushbu davlatlar mazkur hudud aholisining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayoti rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda "Qishloq hokimi" deb atalgan katta yer egasi – "dehqon"lar va ularning ekinzorlarida ishlovchi ersiz "kadivar"lar, ya'ni korandalar shakllandi.

Erga, suvgaga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi. Yerda ishslash va unda qo'shchilarni ishlatish tartiblari o'zgardi. Mehnatkashlar ustidan zulm kuchaydi, ijtimoiy hayotda tabaqalanish yanada keskinlashdi. Mazkur davrda mamlakatimiz Arab xalifaligi tomonidan fath etildi. Islom dini qaror topib, mahalliy din va e'tiqodlarga barham berildi. Elga yot bo'lgan arabiylar imlo joriy etildi. Xalifalik hukmronligidan keyingi asrlarda ilm-ma'rifatning rivoji uchun sharoit yuzaga keldi.

O'rta asrlarda yurtimizda Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek va Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlar qatorida islom dini va ta'lomi rivojiga salmoqli hissa qo'shgan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Ahmad Yassaviy, Najmuddin Kubro, Bahouddin Naqshband va Xoja Ahror singari mashhur ulamolar yetishib chiqdi.

Yurt boshiga tushgan og'ir va musibatli damlarda erksevar xalqimiz jasoratini ona-Vatan mudofaasi yo'lida o'zini fido qilgan Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik va mashhur shayx Najmuddin Kubro, Mahmud Torobiy, Amir Temur kabi vatanparvarlar timsolida bilib olamiz. Mustaqillik xalqimizning asriy orzusi va kurashlarining sharofatli natijasi ekanligiga guvoh bo'lamic. Ma'lumki, Amudaryo va Sirdaryodek yirik suv havzalari atrofida joylashgan qadimgi Turon hududlarida azaldan o'troq o'zbeklar bilan yonma-yon qardosh tojik, qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq va turkmanlarnin ham ota-bobolari yashab kelgan.

Shu boisdan, o'zbek xalqining o'tmishi etnik jihatdan yaqin bo'lgan qardosh xalqlarning tarixi bilan chambarchas bog'lanib uyg'unlashgan. Ayniqsa, chet ellik bosqinchilarga, adolatsiz mustabid hukmdorlarga, shafqatsiz mulkdor zodagonlarga qarshi olib borilgan kurashlar qardosh xalqlarni birlashtirdi. Shu tufayli ular ko'p hollarda yagona davlatning umumiy fuqarosi bo'lib yashadilar, el-yurtni obod etishda faol ishtirot etdilar. Xullas, Vatanimiz va o'zbek xalqining o'rta asrlarda boshidan kechirgan g'oyat murakkab va mashaqqatli haёт tarixi baён etiladi.

O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXINI DAVRLASHTIRISH

Quvatova Madina Komilovna

Navoiy viloyati Qiziltepa tumaniga qarashli 1 – umumiy
o'rta ta'lif maktabining Tarix fani o'qituvchisi

Har bir tarixiy jarayon shu jarayonlar sodir bo'layotgan davrning mahsuli. Ma'lum bir davrda xalq tafakkuri, intellektual salohiyati, buyuk maqsadlari va ulug' kelajakka bo'lgan ishonchlari shakllanadi. Voqe-hodisalar, xususan, jamiyat bir holatdan ikkinchi bir holatga o'tayotgan, odamlar dunyoqarashida keskin burilishlar sodir bo'layotgan, natijada yaxlit jamiyat, butun xalq hayoti yangi mazmun kashf etayotgan bir jarayonda tarixiy davrni butun ko'lami, mahobati va mohiyati bilan o'rganish fan oldidagi muhim ahamiyatga ega bo'lgan masaladir. Ko'p ming yillik taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan va o'tmishida katta tarixiy siljishlar bilan birga tanazzullar va inqirozlarga guvoh bo'lgan o'zbek xalqi hayotida XX asrning oxiri va XXI asrning boshlari yangi sahifa ochdi. Mustaqillikning o'tgan davri tarix bilan qiyoslaganda kapalak umridek qisqa. Biroq, ana shu davrda xalqimiz yaratgan buyuk bunyodkorliklar, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va ma'naviy sohadagi beqiyos yutuqlar O'zbekistonning bundan keyingi uzoq kelajakka mo'ljallangan taraqqiyotiga asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu davrning mohiyati – butunlay yangi tuzum, yangicha turmush tarzi, zamonaviy jahon sivilizasiyasini talablariga javob bera oladigan aqliy salohiyat, intellektual imkoniyat bilan bog'liqligi muhim ahamiyatga ega. Garchi mustaqillik davri tarixan qisqa bo'lsada, mustabid tuzumni barbod etish, sovet totalitarizmidan chiqib ketish, butun bir xalqning mustaqilligi va erkinligini ta'minlash kabi g'oyatda ziddiyatli, tahdidli va tahlikali, ayni paytda sharafli jarayonni boshdan kechirdi. Endi ushbu davrni butun mohiyati bilan o'rganish, tahlil qilish va tushunib olish, uni jarayonlar oqimi va mazmunidan kelib chiqib ilmiy baholash zarur bo'imqoda. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov bir guruh tarixchi olimlar va ziyorolar bilan uchrashuvida (1998 yil 26 iyun) xalqimiz hayotidagi tub burilishlar davrini ilmiy tadqiq etish, nazariy-fundamental xulosalarga kelish va olis kelajakka qaratilgan strategik rejalarни ishlab chiqishni talab qilgan edi. Davlat rahbarining ushbu talablari uning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" nomli asarida chuqur tahlil etildi va tarixchi olimlar oldiga jiddiy vazifalar qo'yildi. Ana shu tarixiy jarayonlar, g'oyatda qaltis voqealar, alohida jasorat talab etadigan xulosalar va qarorlar biz o'rganayotgan davrning naqadar murakkab, ayni paytda har qanday O'zbekistonlik qalbini junbushga keltiradigan hodisalar tizimidan iboratligini nazarda tutmog'imiz lozim.

Eng yangi tarixni o'rganishda yana bir muhim omil borki, u bugungi kun butunjahon tadqiqotlari tizimida ustivor o'rinni egallab kelmoqda. Bu Insonning tarixdagagi o'rni mavzusini tadqiq qilish, boshqacha aytganda, shaxsning, tarixiy siyemoning hamda oddiy insonning uni o'rab turgan dunyodagi rolini o'rganish. Bu ham ilmiy, ham siyosiy ma'noga ega bo'lib, davlatimiz rahbari ta'kidlab o'tganidek, inson – barcha narsa va qadriyatlarning bosh mezoni. Shundan kelib chiqib, muammoning aynan shu jihatini – ijtimoiy munosabatlar tizimida inson masalasini o'rganishga alohida e'tibor qaratmoq lozim. Shu ma'noda eng yangi tarixni jiddiy metodologik va ilmiy asosga qurish muhim vazifalardan hisoblanadi. Zotan, metodologik asosni chuqur anglab yetish, ayni paytda tarixni siyosiylashtirish, qalbakilashtirish va buzib ko'rsatishning oldini oladi. Bizningcha, O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarda bosib o'tgan yo'lining mazmun-mohiyati va xususiyatlarini ob'ektiv baholagan holda O'zbekistonning eng yangi tarixi davrini quyidagi bosqichlarga bo'lib, ilmiy o'rganish, nazariy taqiq etish maqsadga muvofiq bo'lar edi:

Birinchi bosqich – 1989-1991 yillarni qamrab olgan davr. Bu bosqich yangi generasiyaga mansub rahbarlardan biri Islom Karimovning Respublika rahbari lavozimiga kelishi, O'zbekistonda mustaqillik g'oyalarining pishib yetilishi, davlat mustaqilligi tarixiy tasodif ta'sirida emas, balki respublikada yuzaga kelgan ziddiyatli va murakkab vaziyatdan chiqish yo'l-yo'riqlarini qidirish hamda sobiq Ittifoq rahbaryatinining O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov sièsatiga qarshi qaratilgan fitnalarining oldini olish bilan xarakterlanadi.

Ikkinchi bosqich 1992 yildan – 2000 yilga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr milliy davlatchilik asoslarini yaratish va ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini yuzaga keltirishga qaratilgan o'tish davridir. Buning ta'sirida siyosiy hayotda demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'llari ochildi, mamlakatni jahon hamjamiyatiga integrasiyasiz tasavvur qila olmaydigan yangi avlod vakillari kirib kela boshladи.

Uchinchi bosqichda 2000 – 2010 yillarni qamrab olgan mamlakatda demokratik yangilanish va modernizasiyalash jarayonlari chuqurlashdi. Ushbu bosqichning asosiy vazifasi qilib o'tish davrining ob'ektiv ehtiyoji hamda milliy davlatchilik asoslarini mustahkamlashga qaratilgan kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga bosqichma-bosqich o'tish vazifasi qo'yildi. Natijada mamlakatning siyosiy va iqtisodiy hayotini demokratlashtirish va liberallashtirish jaraenlari chuqurlashdi, inson haq-huquqlari va erkinliklarini himoya qiluvchi mustaqil sud tizimi mustahkamlandi, fuqarolik jamiyati asoslari rivojlandi, fuqarolarning iqtisodiy va siyosiy faolligi ortib bordi.

To'rtinchi bosqichi 2011 yildan eng yangi tarixning boshlandi. Ushbu bosqich demokratik islohotlar va mamlakatni modernizasiyalash jarayonini yanada chuqurlashtirish bosqichi hisoblanadi. Unda davlat va jamiyatni modernizasiyalash yuzasidan uzoq muddatli strategik dastur vazifalari ko'rsatib berilgan. Ushbu bosqichga davlat hokimiyati va boshqaruvini yanada demokratlashtirish, sud-huquq tizimi, axborotlashtirish sohasini isloh etish, so'z erkinligini ta'minlash, saylov qonunchiligini takomillashtirish, iqtisodiyotni liberallashtirishga qaratilgan demokratik bozor islohotlarini chuqurlashtirishga qaratilganligi bilan xarakterlanadi.

O'zbekistonning eng yangi tarixini chuqur o'rganish, undan saboq olish va milliy istiqlol g'oyasiga sadoqatli, insonparvar, vatanparvar va fidoyi avlodni tarbiyalash tobora dolzarblik kasb etmoqda.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 28-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(3-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шоҳруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.05.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000